

УДК 159.923

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ

Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України
01033 Київ, вул. Паньківська, 2; тел. (044) 2883320

ЗАТВЕРДЖУЮ

Директор
Інституту психології
імені Г.С. Костюка
НАПН України
акад. Максименко С.Д.

З В І Т

**ПРО НАУКОВО-ДОСЛІДНУ РОБОТУ
СТАНОВЛЕННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО
ВІКУ В СУЧАСНОМУ СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ
(заключний)**

Керівник НДР

зав. лабораторії психології дошкільника
доктор психологічних наук, професор Піроженко Т.О.

Київ – 2014

Результати цієї роботи розглянуто Вченою радою Інституту психології ім.
Г.С. Костюка НАПН України, протокол № 11 від 25.12.2014

СПИСОК АВТОРІВ:

Керівник НДР
зав. лабораторії
психології дошкільника,
доктор психологічних наук,
професор

Т.О Піроженко,
(вступ, висновки, розділ 1.1.,
1.2., 1.3., 1.4.;)

Провідний науковий
співробітник
канд. психол. наук

С.О. Ладивір,
(розділ 1.2; 2.3;)

Провідний науковий
співробітник
канд. психол. наук

К.В.Карасьова,
(розділ 1.2;1.3; 1.4;)

Провідний науковий
співробітник
д. психол. наук

І.М.Біла,
(розділ 1.4.)

Старший науковий
співробітник,
канд. психол. наук

І.І.Карабаєва,
(розділ 1.4.)

Старший науковий
співробітник,
канд. психол. наук

Л.І.Соловйова,
(розділ 1.2; 1.3.; 1.4;)

Старший науковий
співробітник,
канд. психол. наук

О.Ю.Хартман
(розділ 2.1.)

Науковий
співробітник

О.В.Пісарєва.
(розділ 1.4.)

Молодший
науковий
співробітник

Л.Д.Токарєва
(розділ 2.2.)

Молодший
науковий
співробітник

О.І.Федорчук
(розділ 2.4.)

РЕФЕРАТ

Звіт про НДР: 39 с.

Об'єкт дослідження – ціннісні орієнтації дитини старшого дошкільного віку

Мета дослідження – вивчити сферу ціннісних орієнтацій дітей дошкільного віку як пріоритетних індикаторів особистісного зростання, з'ясувати психологічні чинники розвитку та реального функціонування ціннісних орієнтацій в життєдіяльності дошкільників в сучасному соціокультурному середовищі.

Методи дослідження – теоретичний аналіз проблеми, методи розвивальних інтерактивних навчально-виховних технологій, анкетування, інтерв'ю, психосемантичні методи, структурно-смысловий аналіз тексту, якісний аналіз і статистична обробка результатів дослідження.

Досліджено характеристику системи існуючих в реальному житті дитини цінностей в двох напрямках: – широта та змістовна наповненість системи цінностей, яка існує в дитячій субкультурі життя («Поле цінностей» дитини) та психологічні особливості процесу становлення цінностей у дитини дошкільного віку («Структурно-динамічні характеристики ціннісних орієнтацій»). Змістом провідних ціннісних орієнтацій дитини виступають такі сфери існування людства як «Я», «Інші люди», «Оточуючий світ природи, техніки, мистецтва». Визначено психологічні умови цілеспрямованого розвитку ціннісних орієнтацій як системоутворюючого психологічного надбання дитини та фактори забезпечення прояву регулюючої дії ціннісних орієнтацій в системі життєдіяльності дошкільників.

Результати НДР упроваджені у ДНЗ № 589, 580, 523, 661, 208 м. Києва, ДНЗ №18 м. Біла Церква, ДНЗ смт Сарата Одеської області, ДНЗ № 4 м. Новоград-Волинський Житомирської області.

Прогнози припущення щодо розвитку об'єкта дослідження – розробка психологічно обґрунтованих технологій психологічної підтримки функціонування ціннісних орієнтацій як регуляторів особистісного зростання у системі взаємодії дітей з соціальним та предметним середовищем.

Ціннісне ставлення, ціннісні орієнтації, сучасна соціальна ситуація розвитку дитини дошкільного віку, соціокультурне середовище, становлення особистості

Умови одержання звіту: За договором, 01171. Київ – 171, вул. Горького 180 УкрІНТЕІ.

ЗМІСТ

ВСТУП

I. ОСНОВНА ЧАСТИНА

1.1. Методологічні основи дослідження ціннісних орієнтацій дошкільника

1.2. Методи вивчення ціннісних орієнтацій дитини старшого дошкільного віку

1.3. Психологічний портрет ціннісних орієнтацій сучасного дошкільника

1.4. Психологічна характеристика структурно-динамічних проявів ціннісних орієнтацій дошкільника

II. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ СТАНОВЛЕННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ДИТИНИ У СУЧАСНОМУ СОЦІОПРОСТОРИ

2.1. Ціннісне ставлення до дитини дошкільного віку як прояв батьківської відповідальності

2.2. Батьківські очікування у формуванні основ моральної поведінки у дітей старшого дошкільного віку

2.3. Взаємодія сімейного і суспільного виховання у розвитку ціннісних орієнтирів дитини-дошкільника

2.4. Закономірності фасилітації вихователя в процесі розвитку ціннісної сфери дошкільника

ВИСНОВКИ

I. ВСТУП

Актуальність проведення науково-дослідної роботи із зазначеної теми визначалася такими міркуваннями:

Сучасна ситуація розвитку особистості дитини дошкільного віку потребує здійснення теоретичного аналізу параметрів соціокультурного оточення дошкільника, що визначає його особистісний розвиток, а також визначення умов становлення моральних почуттів та ціннісних орієнтирів дітей дошкільного віку, їх опірності до негативних впливів середовища. Це пояснюється деформацією ціннісних орієнтацій дорослих (батьків та педагогів) стосовно цілей виховання та навчання дітей. Під впливом інформаційних технологій в свідомості батьків простежується занадто підвищена увага до інтелектуального розвитку дітей, замість формування гармонійно розвиненої, духовно багатой особистості дитини у єдності її тілесного, емоційного та розумового зростання. В освітньому просторі спостерігається пріоритет навчання над вихованням, знецінення провідних видів діяльності дітей дошкільного віку. Ситуація зниження загальних моральних норм у вихованні дітей, коли на другий план відсуваються “вічні” моральні норми та цінності, що закладають на протязі дошкільного віку основи цілісності особистості дитини, в майбутньому призводить до значних психологічних проблем та порушень у розвитку кожної окремої дитини і до деградації суспільства в цілому. Відчуженість від культури, знецінення і нерозуміння особливостей дитячої субкультури, зниження моральних критеріїв своєї та чужої поведінки складають нерозв’язані проблеми під час формування життєвої позиції підростаючого покоління. Саме тому особливої актуальності в наш час набуває вивчення та закладення у свідомості дорослих ціннісних орієнтацій розвитку сучасної дитини-дошкільника, а також забезпечення умов їх реального функціонування в життєдіяльності дошкільників. В період трансформації суспільства та кризових явищ в різних сферах суспільного буття розробка даної проблеми набуває особливої гостроти.

Соціальна значимість роботи полягає у підвищенні усвідомлення батьками та педагогами духовних аспектів в життєдіяльності дітей дошкільного віку як фактору їх повноцінного психічного розвитку.

Дослідження із спорідненої проблематики проводяться у рамках нових та вічних проблем розвитку гармонійно розвиненої людини та вивченні засад, адекватних сучасним вимогам суспільства до особистості. Це актуалізує науковий інтерес до психологічних проблем теорії і практики виховання дитини дошкільного віку, що зумовлено такими внутрішніми і зовнішніми чинниками: новим розумінням дитини як самодостатньої й неповторної

унікальності, здатної до проектування і здійснення самої себе; поступовим формуванням гуманістичної свідомості суспільства на основі вищих цінностей людства; необхідністю уточнення сутності та взаємовпливу факторів «навчання» та «виховання» на етапі дошкільного дитинства; обґрунтуванням координаційної ролі психологічних знань про закономірності розвитку дитини, інтеграції й диференціації самих психологічних знань в галузі дитячої психології щодо всього комплексу гуманітарних знань; потребами інтеграції й водночас збереження національної самобутності суспільства; зміцненням теоретичних психологічних надбань з педагогічною практикою дошкільної освіти в умовах сучасного соціокультурного середовища. Дослідження проблеми ціннісних орієнтирів пов'язане з вітчизняними концепціями «антропоцентризму», «внутрішньої природи дитини», «унікальності і самодостатності особистості», що були започатковані у вченні «філософії серця» Григорія Сковороди, розвинуті в наукових підходах К.Д.Ушинського, М.І.Пірогова, Б.Д.Грінченко, С.Ф.Русової та здобули подальше наукове обґрунтування та змістове наповнення в творчості наукових шкіл Г.С.Костюка, О.В.Запорожця, С.Д.Максименка. Продовження наукової традиції «філософії розвитку людини», що сприяє свідому відношенню до розуміння первинних завдань розвитку базисних людських здібностей на етапі дошкільного дитинства спирається на ґрунтовні наукові дослідження різних часів, що проводились співробітниками лабораторії психології дошкільника Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України (В.К.Котирло, С.Є.Кулачківської, С.П.Тищенко, С.О.Ладивір, Т.О.Піроженко, О.О.Вовчик-Блакитної, І.І.Карабаєвої, Г.В.Гуменюк, К.В.Карасьової, Л.І.Солов'євої). Аналіз факторів гуманізації відносин дитини у процесі міжособистісної взаємодії зі світом людей, природи та предметного оточення, врахування вікових особливостей та закономірностей формування суб'єктних відносин з дітьми молодшого, середнього, старшого дошкільного віку, надав можливість обґрунтування нових моделей організації навчально-виховного процесу в дошкільному навчальному закладі. Інноваційна технологія психолого-педагогічного проектування взаємодії дорослого з дітьми «Радість розвитку» (Піроженко Т.О.) в умовах організації навчально-виховного процесу надає можливість оптимізувати життєдіяльність дітей дошкільного віку як суб'єктів творчої діяльності. Цілеспрямована увага дорослих до взаємодії дітей з оточенням на базових засадах вітчизняної морально-етичної культури привертає увагу до активних міжособистісних та внутрішньо особистісних процесів, за допомогою яких дитина осмислює власне життя. Деформація або гальмування в практиці освітнього простору суспільства системи ціннісних орієнтирів виступає фактором «загрози» повноцінного психічного розвитку дитини і потребує

посилення цілеспрямованих зусиль у формуванні адекватної психологічної атмосфери навколо дитинства з метою посилення взаємодії родинного і сімейного виховання, пошуку засобів ефективного розвитку відповідальності дорослих за якісний гармонійний психічний, фізичний та духовний розвиток дитини.

Аналіз та усвідомлення на сучасному етапі розвитку суспільства духовних аспектів в житті дитини та відповідальне ставлення дорослих щодо забезпечення умов розвитку сутнісних ціннісних орієнтацій дошкільників, вектор виміру яких – відповідність духовності та нормам моралі, виступає науковою методологічною основою вивчення проблеми становлення ціннісних орієнтацій дітей дошкільного віку в сучасному соціокультурному середовищі.

Вихідні позиції: Рішення проблеми становлення ціннісних орієнтацій дітей в сучасному соціопросторі спирається на теоретико-методологічні позиції розвитку особистості дитини-дошкільника в єдності інтелекту, афекту і волі. Вивчення психолого-педагогічних умов розвитку особистісного потенціалу дитини дошкільного віку у сучасному суспільстві враховує питання рушійних сил особистісної активності дитини як суб'єкта діяльності в умовах навчально-виховного процесу в дошкільному навчальному закладі. В аналізі ключової категорії «ціннісні орієнтації» дитини ми виходили з того, що рівень розвитку особистості визначається зрілістю вищих психічних новоутворень. Спрямовуючи життєдіяльність особистості в соціумі, цінності визначають цілі та наміри особистості, які можливо задовольнити через участь у конкретній діяльності. В такий спосіб цінності дитини виступають механізмом прояву її життєвої активності. Важливий статус психологічного феномену цінностей в структурі особистісних надбань спирається на їх важливу роль в життєдіяльності дитини: вони є орієнтиром життя; вони необхідні для підтримання соціальної взаємодії з оточенням; вони виступають механізмом соціального контролю; втілюючись в поведінці, вони приймають участь в регуляції життєдіяльності. В такий спосіб ціннісні орієнтації виступають характеристикою зростаючих можливостей дитини дошкільного віку у свідомому виявленні психологічного простору «Я». В ціннісних орієнтаціях відбивається рівень суб'єктної активності дитини, ступень дорослішання та гармонізації всіх психологічних надбань, що має прояв в поведінці, відносинах з іншими людьми, в пізнавальній та предметно-практичних видах діяльності.

Вихідні теоретичні підвалини для визначення ознак „поля цінностей” дитини дошкільного віку та структурно-функціональних особливостей ціннісних орієнтацій дітей дошкільного віку спираються на бачення феномену цінності як багатовекторного за спрямованістю та складного за вертикальною ієрархією явища, в якому проявляється певний рівень психологічного зростання

дитини. Оскільки цінності включають в себе когнітивний і емоційний компоненти, знання та оцінку, їх динаміка становлення відображає боротьбу протиріч протилежних ознак – емоційної включеності та логічних побудов. В знаннях дитина абстрагується від своєї зацікавленості, в оцінці, навпаки, стверджує свій інтерес. У знаннях дитина усвідомлює предметне вираження світу, в оцінці з'ясовує, чи відповідає дійсність її потребам. Тому ціннісний рівень свідомості має потужний духовний потенціал самовдосконалення дитини, її самотворення. Процес становлення ціннісних орієнтацій в дошкільному дитинстві загострює наукові питання якісного аналізу психологічних надбань дитини як складових в загальній характеристиці ціннісних орієнтацій та аналізу взаємовпливу їх емоційних та когнітивних компонентів. Важливим аспектом в аналізі функціонування ціннісних орієнтацій є аналіз механізмів реального втілення ціннісних орієнтацій в різних предметно-практичних видах діяльності та спілкуванні. Тому процес виявлення особливостей змістовних та структурно-функціональних характеристик ціннісних орієнтацій дітей включає реєстрацію таких якостей, які відображають предметні (змістовні) та функціональні сторони їх прояву в житті дитини.

Об'єкт дослідження – ціннісні орієнтації дитини старшого дошкільного віку

Предмет дослідження – психологічні особливості процесу становлення ціннісних орієнтацій дитини старшого дошкільного віку

Мета дослідження – вивчити сферу ціннісних орієнтацій дітей дошкільного віку як пріоритетних індикаторів особистісного зростання, з'ясувати психологічні чинники розвитку та реального функціонування ціннісних орієнтацій в життєдіяльності дошкільників в сучасному соціокультурному середовищі.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз параметрів сучасного соціального оточення, що визначають становлення та реальне функціонування ціннісних орієнтацій дошкільника у системі взаємодії дитини з соціальним та предметним середовищем.

2. Проаналізувати систему ціннісних орієнтирів розвитку та виховання дітей дошкільного віку в сім'ї та в різних типах дошкільних навчальних закладів, що існують в сучасному освітньому просторі.

3. Визначити психологічні умови цілеспрямованого розвитку ціннісних орієнтацій як системоутворюючого психологічного надбання дитини та фактори забезпечення прояву регулюючої дії ціннісних орієнтацій в системі життєдіяльності дошкільників.

4. Обґрунтувати оптимізацію моделі життєзабезпечення дитини дошкільного віку в умовах родинного і суспільного виховання, що сприяє збереженню простору дитячої субкультури, становленню моральних почуттів та ціннісних орієнтирів, опірності до негативних впливів середовища.

5. Розробити практичні рекомендації щодо психологічного забезпечення становлення сутнісних ціннісних орієнтирів дошкільників, вектор виміру яких – відповідність духовності та нормам моралі.

Методи дослідження: В дослідженні використовувались загальнонаукові методи теоретичного та емпіричного дослідження. Основними методами були: теоретичний аналіз проблеми, методи розвивальних інтерактивних навчально-виховних технологій, анкетування, інтерв'ю, психосемантичні методи, структурно-смісловий аналіз тексту, якісний аналіз і статистична обробка результатів дослідження.

Наукова новизна дослідження: Вивчено широту поля цінностей та змістовну насиченість ціннісних орієнтацій дітей старшого дошкільного віку. Змістом провідних ціннісних орієнтацій дитини виступають такі сфери існування людства як «Я», «Інші люди», «Оточуючий світ природи, техніки, мистецтва». Визначення «знаних», «значущих» та «дієвих» цінностей складає індивідуальну характеристику найближчого, віддаленого та далекого «поля цінностей» дитини. Індивідуальна характеристика «поля цінностей» дитини дає уявлення про унікальну структуру глибинного змісту індивідуальних переваг конкретної особистості.

Порівняння широти поля цінностей на основі вибору дітьми старшого дошкільного віку «знаних» та «значущих» цінностей вказує на те, що інструментальні цінності, які виступають знаряддям розвитку психіки дитини знаходяться у далекому полі цінностей.

Надано структурно-динамічну характеристику особливостей ціннісної орієнтації в єдності її компонентів: - емоційний компонент, що характеризує суб'єктивне, особистісне відношення до предмету оцінювання в оточуючій природній та соціальній дійсності та має прояв через ступінь емоційної насиченості в оцінних судженнях, знаннях; когнітивний, (пізнавальний) компонент, що характеризує змістову наповненість, насиченість системи ціннісних орієнтирів дитини та складається зі змісту оцінних суджень, знань про оточуючу дійсність та самого себе; діяльнісний (поведінковий) компонент, що характеризує ступінь включеності оцінних суджень в реальну життєдіяльність дитини та аналізується по ступеню сформованості регулятивних механізмів поведінки дитини в різних специфічно дитячих видах діяльності. Праксеологічна, діяльнісна насиченість оцінних суджень, що

характеризують ціннісні орієнтири дитини, демонструє готовність діяти певним чином стосовно себе або об'єкта, який має для людини особистісну значущість.

Доведено, що одним із генетично первісних культурних засобів завдяки якому дитина присвоює систему ціннісних уявлень про існування навколишнього світу, ставлень до себе та оточуючого життєвого простору – є ігрова роль. Її реалізація у соціальному середовищі показує якою мірою психологічний феномен ціннісних орієнтацій дитини із потенціальних можливостей перетворюється у дійсність, вказуючи на його головну функцію – бути регулятором життєвої активності.

Визначення психологічних чинників розвитку та реального функціонування ціннісних орієнтацій в життєдіяльності дошкільників в сучасному соціокультурному середовищі виокремлює провідними ті, що забезпечують суб'єктну активність старшого дошкільника в різних специфічно дитячих видах діяльності. Серед них: – прилучення дитини до системи активної взаємодії з навколишнім світом; – заохочення дитини до ініціативних, самостійних дій, надання їй права вибору, прогнозування своїх можливостей та успіхів у власній діяльності; переживання дитиною разом з дорослим тимчасових невдач та спільний пошук шляхів їх подолання; – баланс між видами діяльності, ініційованими дітьми та ініційованими дорослим з тенденцією зменшення ініціативи останнього; – використання стимулюючого характеру оцінки досягнутих дитиною результатів; забезпечення дорослими максимального рівня мотивації дитячої діяльності у різних її проявах, зокрема, під час роботи над спільними задумами творчої діяльності; – створення дорослими атмосфери довірчої партнерської взаємодії з вихованцем, яка ґрунтується на емоційно теплому ставленні до нього дорослих, їх щирій зацікавленості його проблемами; – забезпечення гармонізації структури ціннісних орієнтацій дітей (повноти змістовного наповнення її когнітивного, емоційного і діяльнісного компонентів); – розвиток у дошкільників вміння самостійно ставити цілі, пов'язані із їх цінностями; досягати поставленої мети в різних видах дитячої діяльності, дотримуючись власних цінностей; мобілізувати вольове зусилля для подолання труднощів, що виникають через необхідність діяти у відповідності зі своїми цінностями.

Актуальність завдань становлення ціннісних орієнтацій дітей дошкільного віку та ступінь вагомого впливу цінностей в розвитку особистості дитини вимагає від педагогів системи дошкільної освіти внутрішньої впорядкованості і структурованості смислів, цінностей, побудови власних конструктивних образно-понятійних схем, пред'являє особливі вимоги до системи суб'єктивного контролю професійно-значущої поведінки, складниками

якої є фасилітація дорослим процесу розвитку маленької дитини, її підтримка, сприяння і просування вперед.

I. ОСНОВНА ЧАСТИНА

1.1. Методологічні основи дослідження ціннісних орієнтацій дошкільника

Багаторічні дослідження духовності переконливо засвідчують складність цього феномену як у сенсі теоретичної інтерпретації його сутності, так і щодо екстраполяції розгляду духовності в контексті реальної життєдіяльності особистості і, особливо, життєдіяльності особистості в епоху дитинства. Ці обставини є однією із причин того, що іноді науковці висловлюють сумніви стосовно можливості, а тому й доцільності психологічних досліджень феномену ціннісних орієнтацій, вважаючи, що важливішим періодом інтенсивного розвитку ціннісно-сислової сфери особистості виступає етап ранньої юності, в ході якого мінливі індивідуальні інтенції узгоджуються з усталеними нормативними смислами. Так, у цьому контексті ціннісне самовизначення у юнацтві виступає контрапунктом у розвитку особистості, справляючи величезний вплив на все подальше доросле життя людини. Але ж з першого періоду онтогенезу людини, в дитинстві, відбувається формування підвалин ціннісних уявлень, очікувань, смислів, цінностей. Ціннісна структура особистості є результатом процесів, з одного боку, засвоєння суспільних цінностей, моральних норм, ролей, а з другого – становлення особистісного „Я”, розвитку самосвідомості людини.

В процесі такого особистісного становлення поступово все більшого значення набувають її внутрішні рушійні сили, які дозволяють людині більш самостійно визначати задачі та напрямки власного розвитку. Система ціннісних орієнтацій особистості виступає в якості регулятора та механізму такого розвитку, визначаючи форму реалізації намічених цілей та постановку нових значущих цілей. В свою чергу, досягнутий рівень розвитку особистості поступово створює все нові підґрунтя для розвитку та вдосконалення системи її ціннісних орієнтацій.

Царина існування цінностей є універсальною і практично безмежною. Цінності бувають матеріальними і духовними, проте, у будь-якому випадку вони встановлюються (тобто конститууються) людиною, тому в них закладена певна віртуальність, пов'язана з тим, що сама оцінка – це справа розуму людини, її смаку, переваг, симпатій, потреб, цілей, ідеалів. Існування у людини цінностей дозволяє говорити про суб'єктність як ділянку внутрішнього світу людини розумної, що має свідомість, свободу, совість та інші чисто людські якості. Тому і сфера вибору цінностей людини для привласнення в особистий індивідуальний досвід є надзвичайно широкою: – матеріальне буття людини (речі, гроші, власність), – соціальне буття (система моральних, правових, громадянських відносин людини в різних соціальних групах); – духовне буття,

яке є найбільш складним та багатогранним і спрямовує у подальшому житті вибір рівня освіти, художніх та моральних цінностей, предметів віри, сенсу життя тощо; – сфера культурно-побутового життя, в якому важливішими є орієнтація в питаннях організації місця та способу проживання, стилю життя, а також вибір продуктів „споживання” та послуг. І хоча самі по собі цінності й види цінностей можуть бути як об'єктивними, віртуальними, неіснуючими й фантастичними як мрії та ідеали, але у будь-якому випадку вони набувають статусу цінностей при потенційному або реальному існуванні людини, тобто того, хто здатний цінувати. Тільки людина спроможна на самооцінку разом з тим, що здатна оцінювати природу та результати своїх дій у сфері предметно-практичної, мистецької діяльності. Сформований людиною смисловий простір цінностей відображає актуально значущі для нього сфери прояву життєвої активності.

Категорія „цінність” є особливим видом психічної реальності. Сама по собі вона не існує, хоча і пов'язана не лише з людиною, але і з об'єктивним світом. І хоча основою цінності може бути об'єктивна реальність, продукти людської творчості і змісту свідомості, важливо підкреслити, що цінність обов'язково антропогенна оскільки виникає в процесі людської дії і осмислення, в процесі оцінки людиною людей, суспільства, ідей, предметів культури або природи. Ключовими науковими поняттями щодо розкриття особливостей ціннісних орієнтацій дитини дошкільного віку визначено зміст та класифікацію загальнолюдських цінностей, як предмета оцінювальної діяльності оточуючої дійсності дитиною дошкільного віку. Тим самим, ключові слова теми: цінності, ціннісні орієнтації, сучасна соціальна ситуація розвитку дитини дошкільного віку, ціннісне ставлення, становлення особистості виступили предметом аналізу різних аспектів дослідницької роботи науковців (ціннісного ставлення дошкільника до оточуючого світу; особливостей прояву ціннісних орієнтацій дитини у спілкуванні з однолітками, ігровій та інших специфічно дитячих видах діяльності; взаємодії суспільного та сімейного виховання як умови розвитку ціннісних орієнтацій дошкільників).

Дослідження проблеми становлення ціннісних орієнтацій дітей виконане у світлі гуманістичного світогляду. Головною ознакою цінності є наявність у ній благодійних для людини якостей, властивостей, можливості використовувати цю цінність на благо людини, або її здатність з'єднуватися з позитивними якостями індивіда. Благодійним же для людини, відповідно до її позитивних властивостей гуманістична психологія вважає все те, що сприяє цьому земному життю всякого індивіда, полегшенню його умов, наповненню її радістю. Звідси витікає, що ділянка гуманістичних цінностей складається, по-перше, з того, що визнається цінним нашою людяністю, по-друге, з того, що

людяно і позитивно в самій людині, по-третє, з того що визнається цінним у вигляді комбінації наших нейтральних і позитивних якостей.

У визначенні ключової категорії «ціннісні орієнтації» ми виходили з того, що рівень розвитку особистості, її внесок в культурно-історичну спадщину людства визначаються зрілістю вищих психічних (духовних) утворень (цінностей, цілей, ідеалів, смислу життя). Спрямовуючи життєдіяльність особистості в соціумі, цінності виступають в якості ідеалів. І хоча реалізація їх у повному обсязі неможлива, однак цінності визначають цілі та наміри особистості, які можливо задовольнити частково через участь у конкретній діяльності. В такий спосіб цінності виступають механізмом прояву життєвої активності особистості. Важливий статус психологічного феномену цінностей в структурі особистісних надбань спирається на їх важливу роль в житті людини. Функції цінностей різноманітні: вони є орієнтиром життя людини; вони необхідні для підтримання соціальної взаємодії людини з оточенням; вони виступають механізмом соціального контролю; втілюючись в поведінці, вони приймають участь в регуляції життєдіяльності.

Цінності представляють внутрішній світ особистості, будучи виразником стабільних орієнтирів. Формуючись, як і потреби, в індивідуальному досвіді суб'єкта у взаємодії з оточуючим світом, особистісні цінності відбивають, однак, не стільки динамічні аспекти самого індивідуального досвіду, скільки інваріантні аспекти соціального і загальнолюдського досвіду, що привласнюється індивідом. В такий спосіб сам процес засвоєння людським індивідом певної системи знань, норм, цінностей дає змогу йому успішно залучитися в життєдіяльність певного суспільства. Процес становлення ціннісних орієнтацій дитини характеризує взаємно обумовлені сторони соціалізації та індивідуалізації розвитку людини. Соціалізація здійснюється під впливом факторів, які умовно можна поділити на три групи: 1) макрофактори (суспільство, держава, планета, космос); 2) мезофактори (етнокультурні умови, тип населення, де живе і розвивається людина); 3) мікрофактори (сім'я, освітні заклади, позашкільне середовище, релігійні установи, товариство однолітків тощо). В сучасних умовах розвитку дитини дошкільного віку особливою вимогою освітніх впливів на дитину виступає узгодженість дій різних інституцій. Відсутність системних узгоджених дій дорослих у формуванні цінностей, пов'язаних із національною культурою, соціальною справедливістю, гуманністю як проявом лояльного відношення до людини, обумовлених особливостями нашої ментальності призводить до конфлікту цінностей і повному їхньому запереченню. Цінності зникають, залишаються лише мотиви. Дитина зупиняється в ситуації некерованої з боку свідомості поведінки. Порушується сам принцип її саморозвитку, коли в житті все більш вагоме

значення повинні набувати усвідомлення вчинків, дій, намірів. Саме тому великої актуальності в наш час набуває вивчення та закладення у свідомості дорослих (батьків, педагогів) ціннісних орієнтирів розвитку сучасної дитини-дошкільника, а також забезпечення умов для реального їх функціонування в життєдіяльності дошкільників.

1.2. Методи вивчення ціннісних орієнтацій дитини старшого дошкільного віку

Сферу вибору цінностей дитини для привласнення в особистісний, індивідуальний досвід представлено надзвичайно широко. Як відомо, за параметрами суб'єкта цінності поділяють на два класи:

1) цінності – *блага*, які відповідають потребам суб'єкта (дитини) і охоплюють як матеріальні так і духовні ресурси, продукти „споживання” та послуги у різних сферах реальної дійсності, так і сфері ідеального (уявлення, ідеї, ставлення тощо), як, наприклад, створені людиною сфери, наприклад, витвори мистецтва;

2) цінності – *регламенти*, які відповідають регламентуючим орієнтирам суб'єкта в його діяльності щодо задоволення потреб і охоплюють морально-етичні, правові й естетичні норми та ідеали, звичаї та традиції.

Розроблений комплекс діагностичного інструментарію враховує специфіку проблеми становлення ціннісних орієнтацій дітей дошкільного віку, а саме, включає критеріальні характеристики та ступінь їх прояву у дітей з погляду структурної цілісності. Структурна характеристика ціннісної орієнтації представлена єдністю її компонентів: - емоційний компонент, що характеризує суб'єктивне, особистісне відношення до предмету оцінювання в оточуючій природної та соціальної дійсності та має прояв через ступінь емоційної насиченості в оцінних судженнях, знаннях; когнітивний, (пізнавальний) компонент, що характеризує змістову наповненість, насиченість системи ціннісних орієнтирів дитини та складається з оцінних суджень, знань про оточуючу дійсність та самого себе; діяльнісний (поведінковий) компонент, що характеризує ступінь включеності оцінних суджень в реальній життєдіяльності дитини та аналізується по ступеню сформованості регулятивних механізмів поведінки дитини в різних специфічно дитячих видах діяльності. Праксеологічна, діяльнісна насиченість оцінних суджень, що характеризують ціннісні орієнтири дитини, демонструє готовність діяти певним чином стосовно себе або об'єкта, який має для людини особистісну значущість.

Деталізована оцінка цінностей-благ та цінностей-регламентів проведена через створений науковцями лабораторії діагностичний інструментарій

«Експрес-діагностика сфери ціннісних орієнтацій дошкільника», в якій запропоновані різні сфери вибору «значущих» та «знаних» для дитини цінностей, що існують в практичній життєдіяльності. Сферами прояву вибору цінностей вибрано ситуації: («людина-людина», «людина-природа», «людина – техніка», «людина-мистецтво»). В кожній з цих сфер має місце оцінювальна діяльність малюка та привласнення цінностей, що виконують регламентуючі орієнтири у вияві власної активності дитини в різних видах діяльності (моральні, етичні, естетичні норми та ідеали, особистісні якості). Вихідні теоретичні підвалини для визначення ознак „поля цінностей” дитини дошкільного віку та структурно-функціональних особливостей ціннісних орієнтацій дітей дошкільного віку спираються на бачення феномену цінності як багатовекторного за спрямованістю та складного за вертикальною ієрархією явища, в якому проявляється певний рівень психологічного зростання дитини. Оскільки цінності включають в себе когнітивний і емоційний компоненти, знання та оцінку, їх динаміка становлення відображає боротьбу протиріч протилежних ознак – емоційної включеності та логічних побудов. В знаннях дитина абстрагується від своєї зацікавленості, в оцінці, навпаки, стверджує свій інтерес. У знаннях дитина усвідомлює предметне вираження світу, в оцінці з’ясовує, чи відповідає дійсність її потребам. Оцінювання дійсності має зворотне щодо пізнання спрямування на оцінювача. Тому ціннісний рівень свідомості має потужний духовний потенціал самовдосконалення людини, її самотворення. Процес становлення ціннісних орієнтацій в дошкільному дитинстві загострює наукові питання якісного аналізу психологічних надбань дитини як складових в загальній характеристиці ціннісних орієнтацій та аналізу взаємовпливу їх емоційних та когнітивних компонентів. Важливим аспектом в аналізі функціонування ціннісних орієнтацій є аналіз механізмів реального втілення ціннісних орієнтацій в різних предметно-практичних видах діяльності та спілкуванні. Тому процес виявлення особливостей змістовних та структурно-функціональних характеристик ціннісних орієнтацій дітей включає реєстрацію таких якостей, які відображають предметні (змістовні) та функціональні сторони їх прояву в житті дитини.

Використовуючи методичні засоби дослідження цінностей людини ми виходимо з позитивних тверджень. Всі запропоновані дитині для самоідентифікації цінності є позитивними. Характеризуючи себе у просторі сформульованих цінностей у такий спосіб, дошкільник не відчуває й тіні загрози почуттю власної гідності, а також виключається будь-яка можливість спричинення йому образи чи інших негативних переживань. Малюку не пропонується також ранжувати цінності, тобто експліцитно надавати перевагу тим чи іншим з них. Учасник бесіди лише аналізує кожен із запропонованих

цінностей окремо, визначаючи, якою мірою вона підходить для характеристик його цінностей як суб'єкта життєдіяльності у тій чи іншій ситуації. Процедура ієрархізації цінностей є результируючим етапом обробки даних, яка здійснюється без участі досліджуваного (автоматизовано). За допомогою методики у кожній дитини виокремлюється по вісім ціннісних характеристик, які формують вершину індивідуальної ієрархії цінностей. Після аналізу дитиною запропонованих її мікроситуацій (запитань) відносно наявності у неї схильності до реалізації тих чи інших позитивних цінностей, нібито висвітлюється „прихована фігура”, яка дає уявлення про унікальну структуру глибинного змісту індивідуальних переваг конкретної особистості. У кожній з представлених ситуацій, що подані у наочно-образному вигляді (малюнки), учаснику бесіди пропонується оцінити найважливіше з його погляду, щось „цінне”.

Означені позиції щодо змістових та структурно-функціональних характеристик ціннісних орієнтацій представлені в розробленій „Експрес діагностиці сфери ціннісних орієнтацій дошкільника”, карт спостереження: „Рівнів прояву ціннісних орієнтацій дітей під час їх рольової активності різної спрямованості у реальних та ігрових стосунках”, „Прояву регулятивних механізмів ціннісних орієнтацій старших дошкільників”. При складанні діагностичного інструментарію ми зверталися до методик дослідження цінностей людини, розроблених М. Рокічем, М. Селігманом та К. Петерсеном [Рокич М., 1992; Peterson C., & Seligman M., 2004]. Враховуючи вікові особливості дітей дошкільного віку для дослідження було відібрано 17 ціннісних орієнтацій особистості. Зміст провідних ціннісних орієнтацій дітей визначався за двома класами цінностей: цінності-блага та цінності-регламенти. Вони відображають такі сфери існування як „Я”, „Інші Люди”, „Оточуючий світ природи, техніки, мистецтва”. Відповідно до ціннісних характеристик дітям пропонувалися для аналізу сюжетні картинки в графічному, чорно-білому виконанні. Таким чином знімався фактор емоційного впливу кольорової гами малюнків при виборі дітьми сюжетів. У змісті кожної картинки відображалась ситуація чи предмет, які розкривали відповідну цінність та були близькими досвіду дитини.

Розроблена методика передбачала проведення двох послідовних серій. В першій серії предметом аналізу виступав когнітивний компонент ціннісних орієнтацій, а саме здатність дитини співвідносити зображення на картинці з поняттям, що відповідає цінності, та давати його узагальнене пояснення. У другій серії визначався вибір дитини важливої для неї картинки (з усіх 17 картинок, розглянутих і обговорених з нею у першій серії методики), отже, аналізувався фактор переваги у виборі цінностей, в якому відбивався емоційний

компонент ціннісних орієнтацій дошкільників. Здійснення відбору восьми „головних для тебе”, найважливіших ситуацій вказувало на змістовне наповнення провідних для дошкільника ціннісних орієнтацій.

Для визначення рівня сформованості переживання ставлення старших дошкільників до навколишнього світу через систему морально-етичних ознак, прийнятих у суспільстві, були розроблені та апробовані завдання методики „Я і світ рукотворних предметів”, „Я і світ природи”, „Вплив світу природи і предметів на моє життя”, „Вплив світу природи і предметів на моє життя”, „Я і соціальний світ”. Також методами дослідження були спостереження вільної поведінки дітей в умовах спілкування з однолітками з метою виявлення висловів і вчинків, що відображають прояв їх ціннісних орієнтацій у спілкуванні та бесіда, що спрямована на виявлення у дитини проявів ціннісних орієнтацій у спілкуванні, особливостей їх прояву у стосунках з однолітками, у діалозі та співпраці.

1.3. Психологічний портрет ціннісних орієнтацій сучасного дошкільника

Науковий аналіз психологічного феномену ціннісних орієнтацій дитини старшого дошкільного віку як найважливішого періоду становлення системи координат життєвої активності дитини сприяє збереженню простору дитячої субкультури, об'єднанню напрямів та форм взаємодії інституцій дошкільної освіти та батьків. Реальне функціонування цінностей у спілкуванні дитини з однолітками та дорослими в різних видах діяльності сприяє духовному зростанню особистості, підвищенню опірності дитини до негативних соціальних впливів.

Поле цінностей дитини дошкільного віку визначено за такими характеристиками як широта та змістова наповненість. Дані характеристики виокремлено на основі: аналізу теоретико-методологічних положень дослідження в яких проаналізовано різні системні класифікації цінностей та база нормативно-правових документів дошкільної освіти (Закон України „Про дошкільну освіту” (ВВР, 2001, № 49, ст.259), Базовий компонент дошкільної освіти України, діючі освітні програми «Дитина», «Впевнений старт», «Українське дошкілля»).

На основі узагальнення опрацьованого матеріалу було вироблено модель „поля цінностей” дитини. У змісті створеної моделі віддзеркалено цінності дитини з усіх сфер людського буття: „людина-людина”, „людина-природа”, „людина-техніка”, „людина-мистецтво”.

Аналіз змісту термінальних цінностей (родина, щастя, здоров'я, дружба, краса природи, краса мистецтва, краса техніки, зовнішня краса, творчість, гроші) та інструментальних цінностей (співпереживання, самостійність, допитливість, цілеспрямованість, впевненість, сміливість, наполегливість) представляє очікувану теоретичну модель-характеристику „поля цінностей” сучасної дитини. Експериментальна робота проводилася в дошкільних навчальних закладах міст Києва, Білої Церкви, Чернігова, Житомира, Запоріжжя. Статистичний аналіз проведено на матеріалі повного діагностичного обстеження 151 дитини старшого дошкільного віку та матеріалів, що додатково представляють характеристики емоційних, когнітивних, вольових характеристик розвитку дітей старшого дошкільного віку (більш ніж 300 дітей). Аналіз рівнів актуалізації ціннісних орієнтацій старших дошкільників надав можливість визначити перший (найближчий до центру) рівень, другий (віддалений від центру) та третій (далекій від центру), що дозволяє описати „поле цінностей” дітей додатковими якісними характеристиками – найближче поле цінностей, віддалене та далеке поле цінностей. Індивідуальна характеристика «поля цінностей» дитини дає уявлення про унікальну структуру глибинного змісту індивідуальних переваг конкретної особистості.

Узагальнення результатів вибору дитиною значущих для неї цінностей представлено у моделі, в якій показано зміст найближчого, віддалено та далекого поля цінностей старших дошкільників. Так,

1. Найближче поле цінностей складають поняття: родина, дружба, гроші, здоров'я, щастя;
2. Віддалене поле цінностей: самостійність, краса природи, зовнішня краса, сміливість, творчість, краса техніки;
3. Далеке поле цінностей: впевненість, допитливість, краса мистецтва, цілеспрямованість, співпереживання, наполегливість;

Порівняння широти поля цінностей на основі вибору дітьми старшого дошкільного віку «знаних» та «значущих» цінностей вказує на те, що інструментальні цінності, які виступають знаряддям розвитку психіки дитини знаходяться у далекому полі цінностей.

Представлена ієрархія „поля цінностей” дітей будувалася на основі даних дослідження ціннісних орієнтацій усієї вибірки старших дошкільників, що приймали участь у експерименті. Порівнюючи результати обстеження дітей, які проживають у великому мегаполісі, зокрема, у місті Києві, з даними жителів регіональних міст – Білої Церкви, Чернігова, Житомира, слід зазначити, що між ними не визначилося суттєвих відмінностей в ієрархічній будові дитячих цінностей. Займаючи, іноді, різні місця в ієрархії, цінності залишалися у визначених загальних межах – першого, другого чи третього рівнів актуалізації.

Так, цінність „гроші” у дітей мегаполіса посіла четверте місце, а у дітей з регіонів – друге місце у колі високого рівня розвитку в ієрархії цінностей. „Співпереживання”, як одна з найменш розвинених дитячих цінностей у дошкільників з невеликих міст посідає невисоке дванадцяте місце, а у киян – взагалі останнє, сімнадцяте місце. Характеристика реального функціонування ціннісних орієнтирів дитини дошкільного віку демонструє соціальний характер їх набуття та привласнення. Отже, засвоєння дитиною ціннісних орієнтирів відбувається, перш за все, в сім’ї та перевіряється, в подальшому, у взаємодії з однолітками.

1.4. Психологічна характеристика структурно-динамічних проявів ціннісних орієнтацій дошкільника

Структурно-динамічна характеристика ціннісних орієнтацій дає можливість описати їх функціональне призначення в житті дитини дошкільного віку. Цінності в якості ідеалів спрямовують життєдіяльність людини в соціумі. І хоча реалізація їх в повному обсязі у дошкільному віці неможлива, однак вони визначають цілі та наміри зростаючої особистості, які частково задовольняються в конкретній діяльності. В такий спосіб цінності виступають механізмом прояву життєвої активності дитини. Структурно-динамічний аналіз ціннісних орієнтацій дитини, а відповідно, аналіз процесу становлення цінностей-благ та цінностей-засобів (термінальних та інструментальних цінностей) здійснювався за такими компонентами:

– когнітивний, що характеризує змістову наповненість, насиченість системи ціннісних орієнтирів дитини та складається з оцінних суджень, знань про оточуючу дійсність та самого себе;

– емоційний, що характеризує суб’єктивне, особистісне ставлення до предмету оцінювання в оточуючій природній, соціальній дійсності та виражається ступенем емоційної насиченості в оцінних судженнях, знаннях;

– діяльнісний, що характеризує ступінь включеності й насиченості оцінних суджень в реальній життєдіяльності дитини та аналізується за рівнем сформованості регулятивних механізмів поведінки дитини в різних специфічно дитячих видах діяльності.

Характеризуючи різні цінності найближчого, віддаленого та далекого „поля цінностей” у єдності їх структурних компонентів зауважимо, що когнітивний, емоційний і діяльнісний компоненти представлені неоднорідно, оскільки в старшому дошкільному віці лише починає утворюватись цілісна структура ціннісних орієнтацій дитини. Найбільш представленим у структурі термінальних цінностей старших дошкільників виявився когнітивний

компонент, в якому відображаються дитячі уявлення про зміст об'єктів, явищ чи якостей, які є цінними для них. Це вказує на характер педагогічних впливів у виховному процесі, коли розуміння цінностей відбувається тільки через тлумачення їх змісту. Превалювання когнітивного компоненту у структурі термінальних цінностей вказує, що всі цінності є знаними для дитини, але це не означає, що ті ж самі цінності є значущими, тобто емоційно більш важливими. Найкращу обізнаність діти показали, аналізуючи поняття „гроші”, „родина”, „дружба”, „здоров'я”, „щастя”, „краса природи”. Найбільша поінформованість та легкість („про гроші розказати – це легко!”), з якою діти аналізували це поняття, свідчить про значне місце, яке посідає ця цінність у світі дітей в оточенні дорослих.

В дитячому розумінні „родина” – це не лише наявність „близьких людей: тата, мами, сестри, брата; які мають одне прізвище, народилися тут і живуть разом із тобою в одному будинку”, а й особлива родинна атмосфера, у якій зберігаються добрі стосунки між її членами і панує „любов”, коли „ми разом, нас багато і нам радісно”, коли у нас „дружна сім'я і ніхто не свариться; люблять одне одного; все роблять разом: гуляють, граються, допомагають”.

Висока позиція, яку займає родина в ієрархії дитячих цінностей, вказує на величезний потенціал виховного впливу рідних людей на особистість дитини дошкільного віку.

„Дружба” для дітей означає наявність друзів, коли „вони дружать: разом граються, веселяться, діляться усім, ніколи не сваряться і допомагають один одному”. Останнє є підтвердженням того, що для старших дошкільників, окрім дорослих, вагому роль у їх соціалізації відіграють однолітки. Особливого сенсу набувають для старших дошкільників процес налагодження, підтримки дружніх партнерських стосунків з однолітками, встановлення ефективної взаємодії між дітьми, реалізація спільних творчих проектів тощо.

Ціннісні орієнтації здійснюють свою регулятивну функцію поведінки завдяки сформованості регулятивних механізмів. Регулятивні механізми ціннісних орієнтацій виступають у вигляді особистісних надбань вольової сфери дитини, які забезпечують відповідний рівень прояву здатності старшого дошкільника регулювати свої дії, згідно із власними цінностями, у різних специфічно дитячих видах діяльності. Дії регулятивних механізмів ціннісних орієнтацій розглядаються як прояви діяльнісного компоненту структурно-функціональної характеристики ціннісних орієнтацій дитини.

Виділено показники та рівні прояву регулятивних механізмів ціннісних орієнтацій дошкільників у різних видах дитячої діяльності. Такими показниками є: – здатність до ініціативності, як можливість самостійно ставити цілі, пов'язані зі своїми цінностями; – здатність до цілеспрямованості, як

можливість досягати поставленої мети в різних видах дитячої діяльності, дотримуючись власних цінностей; – здатність до наполегливості, як можливість мобілізувати вольове зусилля для подолання труднощів, пов'язаних з необхідністю дотримуватися цінності.

З'ясовано, що найбільший вплив на дитячу діяльність, з точки зору здійснення її регуляції самими дошкільниками, мали інструментальні цінності: „цілеспрямованість”, „впевненість”, „самотійність”, „наполегливість”, та термінальні цінності: „щастя”, „дружба”, „родина”. Вони яскраво проявляли свою регулюючу роль та посідали перші сходинки рейтингу ціннісних орієнтацій дітей стосовно всіх трьох показників прояву їх регулятивних механізмів.

Найменш дієвими у регуляції дитячої діяльності було визначено наступні інструментальні цінності: „сміливість”, „співпереживання”, „допитливість” та такі термінальні цінності: „краса мистецтва”, „гроші”, „краса техніки”, „зовнішня краса”, „здоров'я”.

Набуття дитиною дошкільного віку регулятивної функції ціннісних орієнтацій вказує на сформованість цінності як цілісного утворення. Розвиненість емоційних, когнітивних, діяльнісних складових в структурі цілого феномену демонструє, що цінності виконують в житті дитини різні функції – орієнтувальну, пізнавальну, регулятивну. Однак специфічною ознакою прояву регулятивної ролі сформованих цінностей для дитини дошкільника виступає її ситуативний характер. Актуальне функціонування цінності в житті дитини залежить:

- від рівнів розвитку структурних компонентів;
- від вмотивованості дитини на діяльність
- виду самої діяльності, у яку включена дитина;
- від наявності психолого-педагогічної підтримки соціально значущих дій та способів виявлення активності дитини в різних видах діяльності;
- розвитку механізмів вольової регуляції поведінки, тобто від контролю та самоконтролю поведінки дитини.

Відзначимо, що на шляху привласнення як термінальних так і інструментальних цінностей відбувається прояв емоційного ставлення дитини до соціально значимого ідеалу, поступове формування уявлень про його образ та перевірка дитиною її дієвості у процесі спільної з однолітками діяльності. Уявлення про ідеал наповнюються не тільки змістом, а й виступають для дитини орієнтирами її поведінки у процесі самотійної діяльності з дорослими та однолітками. Під час привласнення ціннісних орієнтирів дитина навчається регулювати свою поведінку, відповідно із засвоєними цінностями. Матеріали нашого дослідження підтвердили, що діти

надзвичайно чутливі до змісту дій дорослого, хворобливо сприйнятливі до негативно забарвленого, неприязного ставлення. Під впливом доброзичливого ставлення дорослого дитина стає більш соціально активною. Слід підкреслити, що уявлення старших дошкільників про доброзичливість, доброзичливі взаємини недостатньо сформовані і у спілкуванні з однолітками і тому реальні взаємини дітей не завжди складаються успішно. В той же час, дані, отримані в результаті нашого дослідження показують, що старший дошкільник осмислює свої взаємини з іншими людьми, виділяє коло якостей і рис поведінки, які і визначають ставлення дітей один до одного, до дорослих. Особливу роль у процесі привласнення дитиною цінностей відіграє ігрова діяльність. Специфіка творчих ігор полягає в тому, що вони колективні, не регламентовані дорослим, мають як репродуктивний, так і творчий характер. Тому дитина у творчій грі в повній мірі може проявляти свою активність у створенні власної моделі світу.

Входження дитини у взаємодію з однолітками допомагає досліджувати прояв інструментальних цінностей (цінностей-засобів), які спрямовують поведінку дитини на досягнення мети. Під час такої взаємодії дитина виступає як суб'єкт власної діяльності, тобто:

- визначає своє ставлення до навколишнього світу;
- присвоює систему взаємовідносин з оточуючими людьми;
- розширює свій соціальний досвід;
- навчається відтворювати різні моделі стосунків у власній діяльності з іншими людьми;
- пізнає себе та свої можливості у спілкуванні з однолітками.

На основі вивчення діяльнісних характеристик ціннісних орієнтирів старших дошкільників в грі доведено, що одним із генетично первісних культурних засобів завдяки яким дитина присвоює систему ціннісних уявлень про існування навколишнього світу, ставлень до себе та оточуючого життєвого простору – є ігрова роль. Соціальне середовище показує якою мірою психологічний феномен ціннісних орієнтацій дитини із потенціальних можливостей перетворюється у дійсність, вказуючи на його головну функцію – бути регулятором життєвої активності. Результативність процесу засвоєння дитиною ігрової ролі визначається рівнем оволодіння нею рольовими діями різної спрямованості, які визначають зміст ролі, ставлення дитини до неї, вибір дошкільником напрямку ігрової поведінки. Системою координат діяльнісної сторони ціннісних орієнтирів старших дошкільників вибрано рольові дії різної спрямованості, у яких проявляється їх рольова активність. Так, оволодіння дитиною логікою ігрових ролей, дозволяє їй навчитись самостійно підпорядковувати свою поведінку ігровим вимогам: налагоджувати, радіти, підтримувати, скеровувати, спрямовувати,

захищати, збагачувати, відшукувати, співпереживати у процесі здійснення ролі та відтворення сюжету гри. У процесі привласнення та культурного освоювання таких дій дошкільник навчається керувати своєю поведінкою та підпорядковувати її системі моральних норм та цінностей.

Вивчення діяльнісної характеристики в структурі цінностей дитини повному висвітлює творчість як цінність в житті дитини. Для багатьох дітей старшого дошкільного віку творчість як цінність знаходиться у віддаленому та далекому «полі цінностей» і це пояснює факти низького рівня сформованості творчої сюжетно-рольової гри у таких дітей, оскільки відсутня внутрішня рушійна сила діяльності. Здійснюючи свої задуми, дитина відкриває нове про себе. Проявляється її розуміння навколишнього, власне ставлення до нього, що допомагає збагнути своє єство, особливості сприймання, уявлень, інтересів, здібностей. Суттєвою характеристикою дитячої творчості є відсутність внутрішніх бар'єрів, які породжують скутість, ускладнюють творчість. Творчість дитини як її індивідуальна властивість проявляється у здатності відмовлятися від стереотипних способів мислення у ході реалізації будь-яких завдань (ігрових, побутових, навчальних, соціально-моральних), створення продукту, що за змістом є новим, оригінальним, на основі нестандартного «бачення» нових можливостей у відомому. Така відмова від стереотипів у свою чергу призводить до продукування великої кількості ідей.

В цілому творчу активність, творчий потенціал дошкільників можна аналізувати за показниками: ставлення дітей до творчості (їхнє захоплення, здатність «увійти» в уявні обставини, в умовні ситуації, щирість переживань); якості способів творчих дій (швидкість реакцій, винахідливість, комбінування знайомих елементів у нові поєднання, оригінальність способів дій); якості продукції (відбір характерних ознак, предметів, життєвих явищ, відображення їх у творчій діяльності).

Основними характеристиками творчості є: оригінальність – здатність повному, нестандартно розв'язувати проблеми, що в дошкільному віці проявляється в різних видах діяльності дітей та в їхніх іграх; семантична гнучкість – словесна гнучкість мислення проявляється у дітей як підвищена чутливість до мовлення, як мовленнєва творчість – утворення нових слів, рим абощо; образна адаптивна гнучкість як найтиповіша форма прояву творчості в дошкільному віці – здатність дитини виділяти функції об'єкта таким чином, щоб побачити в ньому нові можливості; стихійна гнучкість – здатність знаходити різноманітні ідеї у дещо обмеженій ситуації.

Зовнішні прояви творчого розвитку дітей різноманітні, це: чутливість до проблем, готовність розв'язувати їх самостійно; відкритість до нових ідей, інтерес до невідомого; схильність руйнувати чи змінювати стереотипи,

відмовлятися від шаблонів, відходити від зразків; здатність виходити за рамки заданої іншими ситуації; швидкість аналогій, протиставлень, асоціацій; загострене сприйняття неточностей, недоліків, відхилень, незвичного, складного; уміння підійти до проблеми з різних точок зору; уміння вносити щось нове, видавати оригінальні ідеї, розв'язувати нові завдання, досягати незвичних результатів; пошуково-перетворювальне ставлення до дійсності; висока пізнавальна активність; допитливість; уміння швидко переходити від одного способу розв'язування до іншого; переключатися; переконструювати елементи в нових комбінаціях (комбінаторні властивості); дотепність, почуття гумору, інтерес до парадоксів; сміливість та незалежність суджень; здатність до постановки власної мети; об'єктивність суджень, неупередженість оцінок; самокритичність; використання різних форм доказів; уміння помічати зв'язки між ознаками, формально між собою не пов'язаними; здатність сприймати об'єкти комплексно, цілісно, виділяти в них головне, істотне, відкривати потенційне; розвинена уява, метафоричність (створення фантастичних ідей); уміння дивуватися; здатність прогнозувати, передбачати, висувати гіпотези, робити припущення; орієнтація на високі стандарти якості, ідеальні еталони.

Статистичний аналіз змістовних та структурно-динамічних характеристик ціннісних орієнтацій дітей старшого дошкільного віку дозволяє визначити *загальні тенденції* їх розвитку:

- для більшості дітей певний рівень прояву термінальних цінностей поєднується з відповідним рівнем прояву інструментальних ціннісних орієнтирів. Дослідження підтверджує статистичний зв'язок між цінностями, який відповідав $r \geq 0,20$ при $\alpha \leq 0,01$. Наприклад, цінність творчість, пов'язана з такими цінностями як цілеспрямованість, самостійність, допитливість, впевненість, наполегливість.

- для більшості дітей спостерігається зниження ваги емоційного компоненту у структурно-динамічній характеристиці ціннісних орієнтацій і це вказує на небезпеку у формуванні функціонального призначення цінностей. Якщо в структурі цінностей знижений емоціональний компонент, це призводить: 1) до амбівалентних характеристик прояву цінностей; 2) до відсутності особистого ставлення в інтерпретації досвіду спілкування та діяльності; 3) до зниження регулюючої ролі цінностей в життєдіяльності дошкільника.

В емоційній сфері сучасних дітей виявлено суперечності, пов'язані з характером взаємодії внутрішнього світу дитини і соціального оточення. Подальша деформація або гальмування в практиці освітнього простору суспільства системи ціннісних орієнтирів, небезпечне ігнорування закономірностей та особливостей їх становлення на етапі дошкільного

дитинства виступає фактором „загрози” повноцінного психічного розвитку сучасної дитини.

Зв'язок між цінностями надає можливість стверджувати про необхідність формування широкого „поля цінностей” старших дошкільників, незалежно від наявного рівня актуалізації окремих його складових.

Все це вказує на вимогу щодо комплексного, а не лінійного супроводу та педагогічної підтримки широкого поля цінностей на етапі їх становлення у дітей дошкільного віку. У змісті всієї палітри різних видів діяльності дитини дошкільного віку повинні віддзеркалюватися цінності людини з усіх сфер людського буття: „людина-людина”, „людина-природа”, „людина-техніка”, „людина-мистецтво”. Увага до всіх напрямків навчально-виховної роботи дошкільного закладу є сучасною вимогою та професійною ознакою педагогічної праці кожного педагога, що відображено у нормативно-правовій базі всіх законодавчих документів, які регулюють освітню політику України.

Виокремлено психолого-педагогічні умови оптимізації взаємодії дорослого з дитиною з метою розвитку ціннісних орієнтацій дітей в різних специфічно дитячих видах діяльності, головна з яких передбачає забезпечення суб'єктної активності дошкільника. Серед них: – прилучення дитини до системи активної взаємодії з навколишнім світом; – заохочення дитини до ініціативних, самостійних дій, надання їй права вибору, прогнозування своїх можливостей та успіхів у власній діяльності; переживання дитиною разом з дорослим тимчасових невдач та спільний пошук шляхів їх подолання; – баланс між видами діяльності, ініційованими дітьми та ініційованими дорослим з тенденцією зменшення ініціативи останнього; – використання стимулюючого характеру оцінки досягнутих дитиною результатів; забезпечення дорослими максимального рівня мотивації дитячої діяльності у різних її проявах, зокрема, під час роботи над проектом; – створення дорослими атмосфери довірчої партнерської взаємодії з вихованцем, яка ґрунтується на емоційно теплому ставленні до нього дорослих, їх щирій зацікавленості його проблемами; – забезпечення гармонізації структури ціннісних орієнтацій дітей (повноти змістовного наповнення її когнітивного, емоційного і діяльнісного компонентів); – розвиток у дошкільників вміння самостійно ставити цілі, пов'язані із їх цінностями; досягати поставленої мети в різних видах дитячої діяльності, дотримуючись власних цінностей; мобілізувати вольове зусилля для подолання труднощів, що виникають через необхідність діяти у відповідності зі своїми цінностями.

Аналіз реального функціонування ціннісних орієнтацій в життєдіяльності дошкільників на сучасному етапі функціонування освітнього простору дозволяє виявити:

- особливості та закономірності становлення ціннісних орієнтацій дошкільників;

- забезпечити апробацію програм психологічного супроводу дітей в умовах сімейного та суспільного виховання у контексті системи ціннісних орієнтирів сім'ї;

- активізувати конкретні шляхи проведення просвітницької роботи з дорослими з проблем пов'язаних із духовними аспектами життєдіяльності дитини дошкільного віку.

Реальне існування тієї чи іншої ціннісної орієнтації в ціннісно-смісловій сфері особистості дитини можливо лише за умови єдності трьох її структурних компонентів – емоційного («значима» цінність), когнітивного («знана» цінність) і регулятивного («дієва» цінність).

Процес цілеспрямованого психолого-педагогічного супроводу та підтримки становлення ціннісних орієнтацій на етапі дитинства потребує обізнаності із особливостями та закономірностями феномену цінностей та дитячої творчості, що є закономірним процесом присвоєння людської культури та неодмінною умовою відтворення творчих здібностей людини у сучасному суспільстві.

II. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ СТАНОВЛЕННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ДИТИНИ У СУЧАСНОМУ СОЦІОПРОСТОРИ

2.1. Ціннісне ставлення до дитини дошкільного віку як прояв батьківської відповідальності

Розглядаючи феномен «батьківство» як інтегральну психологічну структуру, визначаються такі її складові, які у майбутньому виступають цінностями, необхідними для існування родинних стосунків. Це: - сімейні цінності; - батьківські настанови та очікування; - батьківське ставлення; - батьківські почуття; - батьківські позиції; - відповідальність батьків; - стиль сімейного виховання. Батьківська відповідальність визначається як відповідальність перед соціумом та відповідальність перед самим собою, яка складається з уявлень батьків про відповідальну та безвідповідальну поведінку, розподілу відповідальності між членами родини, оцінки себе як батька (матері) та включає контроль власної поведінки. Звертаємо увагу на той факт, що відповідальність батьків за розвиток власних дітей має будуватися на засадах особистої відповідальності дорослого перед самим собою, кожен член родини може нести відповідальність за окремих членів родини та за сім'ю загалом. Формування відповідальності батьків має, в першу чергу, спиратися на ціннісні орієнтації дорослих, на їх внутрішню особистісну відповідальність, а вже потім на очікування суспільства від тієї чи іншої родини, всіх її членів [Овчарова Р., 2003]. Батьківську відповідальність можна розуміти як одну зі складових моральної свідомості особистості, яка передбачає піклування з боку батьків про якісне виховання та розвиток своїх дітей, їх утримання. Якісне виконання виховної функції залежить від соціально-педагогічного досвіду сім'ї, ідейно-моральної зрілості, світогляду та моральних установок батьків. Характеристика взаємодії батьків з дітьми (ставлення до процесу розвитку дитини, типи виховання, стилі взаємодії, батьківський авторитет) дозволяють визначити рівні прояву батьківської відповідальності: високий, середній, низький, недиференційований. На нашу думку, феномен „відповідальне батьківство” має такі складові:

– мотиваційний компонент (мотиваційні утворення, які спонукають дорослих до виконання батьківських ролей, функцій, обов'язків);

– когнітивний компонент (уявлення та знання батьків, які являють собою основу для організації відповідних умов з метою забезпечення повноцінного розвитку та гармонійного виховання дитини дошкільного віку);

– поведінковий компонент (реальні дії батьків, які спрямовано на забезпечення повноцінного розвитку дитини, її виховання та навчання, реалізацію виховного потенціалу родини).

В структурі батьківської відповідальності найсуттєвіший внесок в процес психічного розвитку дитини дошкільного віку забезпечує поведінковий компонент батьківської відповідальності, оскільки саме в єдності життєдіяльності з дитиною, поряд, разом з нею, батьки мають можливість реалізувати весь особистий виховний потенціал. Саме в реальних діях батьків, що спричиняють виховний вплив на дитину дошкільного віку, знаходить свій відбиток рівень розвитку і мотиваційного, і когнітивного компонентів батьківської відповідальності, на їх основі формуються особливі відносини з дитиною.

Відповідно структурним компонентам складовими феномену „батьківської відповідальності” виступають такі якості зрілої особистості: готовність людини (особистості) брати на себе батьківські обов’язки та виконувати функції батьків; готовність нести відповідальність за здоров’я та розвиток власних дітей, створювати всі необхідні умови для їх розвитку, виховання та навчання; почуття материнства та батьківства; цілісне сприймання дитини; ініціативність емоційного контакту; ступінь емоційного сприйняття дитини батьками; психолого-педагогічна освіченість; тип виховання дитини в сім’ї; стиль взаємодії батьків та дітей; батьківські позиції відносно розвитку дитини.

Отже, ціннісне ставлення до дитини дошкільного віку як прояв батьківської відповідальності визначають: загальний особистісний розвиток дорослої людини, в якому певне місце мають моральна свідомість, ціннісні орієнтації, психологічна готовність виконувати батьківські функції та обов’язки.

2.2. Батьківські очікування у формуванні основ моральної поведінки у дітей старшого дошкільного віку

Систему розвивальних впливів, що спрямована на формування ціннісних орієнтирів дитини в різних системах взаємодії „людина-людина”, „людина-техніка”, „людина-природа”, „людина-мистецтво” проаналізовано з батьками вихованців дошкільних навчальних закладів.

Для виявлення очікувань батьків стосовно розвитку сучасної дитини у формуванні основ моральної поведінки у дошкільнят було проаналізовано ціннісні орієнтації батьків. Опитувальник «Ціннісні орієнтації» М.Рокича, дав можливість виявити систему ціннісних орієнтацій, що визначає змістовну сторону спрямованості особистості і складає основу її ставлення до оточуючого світу, до інших людей і самої себе, основу світосприйняття і ядро мотивації

життєвої активності, основу життєвої концепції і «філософії життя». Така змістовна сторона дуже важлива для батьків, які виховують дитину.

Проведене дослідження виявило, що більшість батьків 89% свідомо надали перевагу таким цінностям особистого життя, як здоров'я, любов, щасливе сімейне життя, життєва мудрість. В той же час доведено, що коло ціннісних орієнтацій батьків вихованців дошкільних закладів в проблемі виховання здебільшого підпорядковане підготовці дитини до школи: здоров'я, інтелектуальні здібності, організованість (=50%). Особистісні властивості гуманістичної спрямованості (любов, доброта, емпатійні властивості тощо) як першочергові виявили лише 3% батьків. У 45% ці властивості на п'ятій позиції. Виявлено, що 60% сімей представляють свою сім'ю дружелюбною, з уважним ставленням один до одного. 35% батьків відмічають загальну атмосферу як мінливу, з суперечливим характером відносин, 5% батьків відмітили своєрідну автономність кожного члена сім'ї, постійну напругу у відносинах, де кожен сам по собі. Пріоритети, які розставили батьки в питанні організації спілкування та проведення вільного часу вказують на те, що найбільше за все діти в сім'ї діють автономно: - малюють та дивляться телевізор в 60%; - читають та прибирають 20%; - активний відпочинок та конструювання у 20%. При цьому, 65% дітей свій вільний час проводять з мамою, спілкуються з нею, грають; 10% дітей проводять свій вільний час з братами та татами; 25% дітей грають самі та з ровесниками.

Анкетні дані упевнюють у тому, що батьки люблять свою дитину понад усе: «Люблю, дуже люблю». Але, відповідаючи на питання анкети про прояв батьківської любові до дитини тільки 37% батьків відповіли, що використовують лагідні дії, обійми, поцілунки, часто кажучи, що «Я тебе люблю»; 33% батьків прояв любові підтверджують відвідуванням розвиваючих її внутрішній світ заходів, закладів (зоопарк, ляльковий театр, аквапарк, виставки); 22% - похвалою, пишаються добрими вчинками, за її досягнення, заохочують подарунками, поїздками, турботою про дитину; 7,% батьків вважають проявом любові турботу про дитину, взаєморозуміння, взаємодопомогу, можливість «балувати» придбанням дорогих іграшок, якісних продуктів та речей. Самі ж діти на запитання: «Чому, на твою думку, батьки тебе не обіймають?» відповідають, що у батьків немає часу, допізна затримуються на роботі, втомилися тощо. Це вказує на протиріччя очікувань та реального володіння мовою дій, через які людина розуміє, що її люблять: дотик, схвалення, подарунки, допомога, якісно проведений час. Прикро, що більшість досліджуваних нами батьків, в анкетних відповідях, не вважають обійми і дотики чимось суттєвим та взагалі мають низький рівень обізнаності та розуміння особливостей та специфіки розвитку дитини дошкільного віку.

Пілотажне вивчення ціннісних орієнтацій батьків у вихованні дитини виявило: -дитина-кумир сім'ї -10%; -діти недоглянуті, «попелюшки»- 11%;

- діти «хорошої поведінки» (слухняні) – 17%; - відсутня виховна лінія у батьків, діють «під настрій», де діти теж пристосовуються до кожного дорослого -40%.

Виявлено, що батьки не завжди пояснюють дітям правила поведінки, сподіваючись, що згодом це прийде само по собі. Типове твердження батьків «підросте – зрозуміє, навчиться». Тим самим уповільнюється найбільш сприятливий час для формування моральних почуттів, формування ціннісних орієнтирів, навиків та звичок поведінки. Інша позиція батьків будується на суворій забороні різних аспектів виховання, що в такому випадку не розвиває моральної свідомості дошкільників. Як правило, кожна сім'я висуває свої вимоги до виховання дітей: підвищені, занижені, з перевагою словесних або фізичних методів впливу тощо. І хоча, в багатьох сім'ях існують сприятливі умови для морального виховання дітей, але вони не завжди мають вихід у педагогічну практику виховання. Несприятливою для становлення ціннісних орієнтацій дитини є ситуація розбіжностей у поглядах на виховання або на окремі дитячі вчинки. Так, за нашими даними 44% досліджуваних батьків мають різні погляди на виховання, що стає причиною постійних конфліктів у сім'ї. Розбіжності у вимогах до дитини призводить до того, що дитина зовсім перестає слухати і батька, і матір. Серед старших дошкільників 14,8% вже проявляють у своїй поведінці неповагу до старших та брехню.

Аналіз отриманих даних доводить те, що переважну частину батьків об'єднує поверхове уявлення про закономірності розвитку дитини, про вікові можливості та якісні психологічні новоутворення. В сім'ї панує психологічна та педагогічна некомпетентність щодо проблеми становлення ціннісних орієнтирів дітей, яка приводить до того, що батьки в основному добиваються слухняності, покірності і вбачають своїм обов'язком – більш повчати і сварити свою дитину, ніж розмовляти, спілкуватись, радіти, грати, співати, дивитись і слухати разом з дитиною.

2.3. Взаємодія сімейного і суспільного виховання у розвитку ціннісних орієнтирів дитини-дошкільника

Обговорення з батьками актуальних питань щодо формування ціннісних орієнтацій дітей показує, що сьогодні зустрічаються батьки які твердо переконані, що в наш час - час науково-технічного прогресу багато моральних норм поведінки вичерпали себе і не є для дитини показовими в сучасному соціопросторі. Спільними є характерні ілюзії щодо Дитинства як у батьків, так і

у педагогів. Як правило, у кожного свій образ дитини-дошкільника, яким і «вимірюють» дитину. Здебільшого відсутня мотивація вивчення дитини, розуміння її індивідуальних особливостей, а відтак і їх врахування. Майже не зустрічається позиція про можливі власні помилки у вихованні. Педагоги всі впевнені в достатній обізнаності в усіх проблемах виховного процесу. Основну причину негараздів вбачають в перевантаженні груп, в недогляді з боку сім'ї та в недостатньому забезпеченні дошкільних закладів. Педагоги дошкільного навчального закладу мало переймаються питаннями налагодження гармонійних довірчих стосунків з окремою родиною, обмежуються загальними відомостями. Предметом обговорення на рідких зібраннях батьків майже не стають важливі виховні проблеми. Щодо проблеми ціннісних орієнтацій, то вона відсутня в усіх документах ДНЗ. Для порядку час від часу знаходимо теми для батьківських зборів з проблеми морально-етичного виховання. Все це потребує посилення взаємодії педагогічного колективу і батьків з проблеми ціннісних орієнтацій дитини.

Висновок щодо характеристик усвідомлення на сучасному етапі розвитку суспільства духовних аспектів в житті дитини та відповідального ставлення дорослих до забезпечення умов розвитку сутнісних ціннісних орієнтацій дошкільників, підтверджує деформацію або гальмування в практиці освітнього простору суспільства системи ціннісних орієнтирів дорослих (батьків та педагогів) і це виступає фактором «загрози» повноцінного психічного розвитку дитини, потребує посилення цілеспрямованих зусиль у формуванні адекватної психологічної атмосфери навколо дитинства з метою посилення взаємодії родинного і суспільного виховання, пошуку засобів ефективного розвитку відповідальності дорослих за якісний гармонійний психічний, фізичний та духовний розвиток дитини.

У формувальній частині дослідження підтверджено ефективність практики залучення дітей до спільних форм взаємодії дорослих та дітей в різних видах діяльності (ігрової, комунікативно-мовленнєвої, образотворчої), в яких посилено акцент на стимулювання та розвиток внутрішньої рушійної сили дитини, зокрема на розвиток системи ціннісних орієнтацій. Ефективність розвивальної роботи з використанням методів діалогу, бесіди, аналізу проблемних ситуацій, створення малюнків, проведенням розвивальних ігор, свят, втіленням народних традицій, реалізації спільних творчих задумів підтверджено зміною функціонування структурно-динамічної будови ціннісних орієнтацій дітей, а саме наповненням змістом соціально значимого ідеалу, поступовим формуванням уявлень про його образ, який дитина перевіряє у процесі спільної з однолітками та дорослими діяльності. Актуалізовано різні форми роботи науковців-психологів з фахівцями дошкільних навчальних закладів, з батьками вихованців з метою посилення

взаємодії родинного і суспільного виховання, пошуку засобів ефективного розвитку відповідальності дорослих за якісний гармонійний психічний, фізичний та духовний розвиток дитини.

2.4. Закономірності фасилітації вихователя в процесі розвитку ціннісної сфери дошкільника

Актуальність завдань становлення ціннісних орієнтацій дітей дошкільного віку та ступінь вагомого впливу цінностей в розвитку особистості дитини вимагає від педагогів системи дошкільної освіти внутрішньої впорядкованості і структурованості смислів, цінностей, побудови власних конструктивних образно-понятійних схем, пред'являє особливі вимоги до системи суб'єктивного контролю професійно-значущої поведінки, складниками якої є фасилітація дорослим процесу розвитку маленької дитини, її підтримка, сприяння і просування вперед. Сучасний педагог перш за все повинен бути помічником дитини у процесі її становлення як особистості і активного учасника навчально-виховного процесу, і лише за тим носієм інформації та джерелом знань. Здатність до ефективного фасилітаційного процесу у майбутніх педагогів напряду залежить від комплексу сформованих у них ціннісних орієнтацій. В процесі аналізу наукових праць вітчизняних та зарубіжних вчених було сформовано чітке розуміння самого терміну фасилітація як психолого-педагогічного феномену, а також визначені основні особистісні передумови здатності до фасилітації: спрямованість особистості, сукупність її термінальних та інструментальних властивостей. Важливого значення набуває ряд психологічних факторів, а саме: розвинена система духовних ціннісних орієнтацій; позитивна відкритість та цілісне сприйняття світу; високий рівень розвитку самосвідомості; самоповаги і само прийняття, особистісна зрілість та відповідальність; гнучкість мислення і поведінки; наявність професійних знань, умінь та навичок. До аналізу ціннісної сфери педагогів-дошкільників були залучені не лише вихователі з різним педагогічним стажем (від 3-х до 15 років і більше), але й майбутні педагоги (студенти педагогічного коледжу, педагогічного університету). Інструментом дослідження став опитувальник „Цінності у дії” (Values in action – VIA), розробленого М. Селігманом, К. Петерсоном і Н. Парк для дослідження „позитивних” цінностей (чеснот), дотримування яких забезпечує формування у людини „сильних” властивостей особистості і досягнення відчуття психологічного благополуччя.

Комплекс методик, щодо оцінки готовності педагогів до формування ціннісної сфери вихованців вказав на тенденції прояву ціннісних орієнтацій самих педагогів. Серед інтернальних цінностей-цілей (цінностей-благ) найвищий вибір отримали цінності «здоров'я», «щаслива сім'я», «впевненість в собі», «любов». Найнижчий вибір отримали цінності: «розваги», «краса природи і мистецтва», «творчість», «свобода» та «щастя інших». Дані вказують на факт роз'єднання понять щасливої сім'ї і щастя інших людей в аспектах власного щасливого сімейного життя та в аспектах професійної діяльності. Серед інструментальних цінностей-регламентів, цінностей-засобів найвищий вибір отримали цінності «вихованість», «чесність», «життєрадісність», «раціоналізм», «освідченість». Найнижчий вибір мали цінності: «великі запити», «непримиримість до недоліків», «смівливість у відстоюванні поглядів», «виконавчий аспект», «незалежність». Аналіз отриманих даних вказує на невідповідність між когнітивною та діяльнісною характеристикою ціннісних орієнтацій педагогів. Цей проблемний аспект підкреслює безперечну значущість ціннісних орієнтацій в професійній діяльності вихователів дошкільних закладів, оскільки система цінностей визначає змістовну сторону спрямованості особистості дорослого, складає основу її відносин до навколишнього світу, до інших людей, до себе самої, основу світогляду, мотивацію життєвої активності, що імпліцитно виявляється у професійної діяльності вихователя.

Виходячи з одержаних в процесі дослідження даних, можна зробити висновок про те, що рівень самоактуалізації, рівень особистісної зрілості і рівень розвитку емпатійних здібностей досліджуваних студентів, майбутніх вихователів є недостатнім для здійснення фасилітаційних впливів в процесі майбутньої професійної діяльності. Відчутне різке загострення протиріч між суспільними та особистісними ціннісними орієнтаціями. Наявна відсутність мотиваційної готовності майбутніх педагогів до подальшої професійної діяльності, що має виражатись в усвідомленому розумінні відповідальності, яку бере на себе педагог, в поєднанні з формуванням професійно значущих якостей та цінностей. В процесі соціального та професійного становлення майбутні педагоги потребують надійних життєвих орієнтирів. Очевидно потребує певної корекції сама програма підготовки майбутніх вихователів. Сучасна професійна освіта сьогодні це системна соціалізація особистості, розширення можливостей індивідуального розвитку майбутнього професіонала. Тому реформування освіти потребує змін не лише методів та технологій навчання, а перш за все повну трансформацію життя студента. Центром такої освіти є особистість майбутнього педагога-фасилітатора. Ціннісно-орієнтоване навчання педагогічних вузів покликане готувати майбутніх педагогів як гармонійно і

духовно багатих особистостей, ініціативних, творчих, креативних, здатних самостійно мислити, розуміючи свою роль у створенні та збереженні духовних цінностей.

Результати досліджень виявили досить низький рівень розвиненості такої важливої особистісної властивості педагога як саморегуляція, що говорить про гостру необхідність проведення спеціальної психологічної підготовки майбутніх педагогів в процесі якої студенти матимуть можливість отримати знання про зміст, причини виникнення кризових ситуацій педагогічної взаємодії, оволодіти методами діагностики, засобами та прийомами саморегуляції. Уміння емоційно-вольової саморегуляції являють собою сформовані якості, розвиток яких може бути досягнутий активними формами навчання та спеціально організованими тренінг-програмами (Н.О.Антонова). Уміння мобілізувати власні знання, навички, бути готовим до опанування нових педагогічних прийомів говорять про здатність майбутнього педагога до подолання бар'єрів, що є важливою складовою його готовності до професійної діяльності. Доцільним є створення у ВНЗ спеціальної психологічної служби для роботи з особистими проблемами студентів, для визначення та вивчення основних типів психологічних бар'єрів майбутніх педагогів, що допоможе в подальшій роботі з ними. Майбутні спеціалісти мають бути зорієнтовані на різні напрями професійної діяльності а також адаптовані до обраної професії. Формування здатності до фасилітації передбачає вдосконалення системи ціннісних орієнтацій, ціннісно-мотиваційного стрижня особистості; формування й розвиток особистісних якостей, які сприяють здійсненню фасилітаційного впливу; формуванню умінь і навичок володіння основними гуманістичними технологіями; формування свідомої професійної позиції, заснованої на положеннях гуманної педагогіки.

Виокремлення групи „сильних” властивостей особистості, які центрують всю структуру цінностей та прогнозують можливості педагога бути фасилітатором, здійснювати підтримку, сприяння і просування розвитку дитини вперед, є науково обґрунтованим портретом, що пояснює специфіку роботи педагога з вихованцями дошкільного віку. Такий ціннісний портрет педагога дає можливість визначити напрямки оптимізації взаємодії педагога з дітьми дошкільних груп з метою оздоровлення розвивальної ситуації для прищеплення дитині соціально значимих ціннісних орієнтацій, більш цілеспрямовано розробити рекомендації для корекції психологічної культури педагога, охарактеризувати науково-методичні основи освітньої діяльності педагогів у сфері соціалізації дитини.

ВИСНОВКИ

Вивчення широти поля цінностей, змістовної насиченості ціннісних орієнтацій та їх структурно-динамічних особливостей у процесі організації взаємодії старшого дошкільника з природним та соціальним оточенням дозволяє представити характеристику системи існуючих в реальному житті дитини цінностей в двох напрямках: – широта та змістова наповненість системи цінностей, яка існує в дитячій субкультурі життя («Поле цінностей» дитини) та психологічні особливості процесу становлення цінностей у дитини дошкільного віку («Структурно-динамічні характеристики ціннісних орієнтацій»). Змістом провідних ціннісних орієнтацій дитини виступають такі сфери існування людства як «Я», «Інші люди», «Оточуючий світ природи, техніки, мистецтва».

На основі аналізу ситуацій, в яких дитина здійснює вибір цінностей («людина-людина», «людина-природа», «людина – техніка», «людина-мистецтво») доведено:

-по-перше, широту поля цінностей старших дошкільників представляють найближчі (родина, дружба, гроші, здоров'я, щастя); віддалені (самотійність, краса природи, зовнішня краса, сміливість, творчість, краса техніки); та далекі (впевненість, допитливість, краса мистецтва, цілеспрямованість, співпереживання, наполегливість) термінальні та інструментальні цінності, які виконують регламентуючі орієнтири у вияві власної активності дитини в різних видах діяльності (предметно-практичній, образотворчій, пізнавальній, ігровій). Визначено, що інструментальні цінності, які виступають знаряддям розвитку психіки дитини знаходяться у далекому полі цінностей);

-по-друге, розвиненість у ціннісно-смісловій сфері особистості дошкільника системи цінностей потребує єдності її структурних компонентів, що забезпечує дієвість їх реального функціонування в житті дитини.

Структурно-динамічна характеристика ціннісних орієнтацій представлена єдністю її компонентів: - емоційний компонент, що характеризує суб'єктивне, особистісне відношення до предмету оцінювання в оточуючій природній та соціальної дійсності та складається ступенем емоційної насиченості в оцінних судженнях, знаннях;- когнітивний компонент, що характеризує змістову наповненість, насиченість системи ціннісних орієнтирів дитини та складається з оцінних суджень, знань про оточуючу дійсність та самого себе; - діяльнісний компонент, що характеризує ступінь включеності й насиченості оцінних суджень в реальній життєдіяльності дитини та аналізується по ступеню сформованості вольових, регулятивних механізмів поведінки дитини в різних специфічно дитячих видах діяльності. Праксеологічна, діяльнісна насиченість оцінних суджень, що характеризують ціннісні орієнтири дитини, демонструють

готовність діяти певним чином стосовно себе або об'єкта, який має для людини особистісну значущість.

Розроблений співробітниками лабораторії психології дошкільника Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України комплекс методик та діагностичного інструментарію, який враховує специфіку проблеми становлення ціннісних орієнтацій дітей дошкільного віку, а саме, включає критеріальні характеристики та ступінь їх прояву у дітей з погляду структурної цілісності дозволяє розрізнити емоційні, когнітивні та регулятивні якісні характеристики в структурі ціннісних орієнтацій дитини старшого дошкільного віку та відокремити „значимі”, „знані” та „дієві” цінності. Доведено, що одним із генетично первісних культурних засобів завдяки якому дитина присвоює систему ціннісних уявлень про існування навколишнього світу, ставлень до себе та оточуючого життєвого простору – є ігрова роль. Її реалізація у соціальному середовищі показує якою мірою психологічний феномен ціннісних орієнтацій дитини із *потенціальних* можливостей перетворюється у *дійсність*, вказуючи на його головну функцію – бути регулятором життєвої активності.

Серед психологічних чинників розвитку та реального функціонування ціннісних орієнтацій в життєдіяльності дошкільників в сучасному соціокультурному середовищі визначено провідними ті, що забезпечують суб'єктну активність старшого дошкільника в різних специфічно дитячих видах діяльності. Серед них:

- прилучення дитини до системи активної взаємодії з навколишнім світом;
- заохочення дитини до ініціативних, самостійних дій, надання їй права вибору, прогнозування своїх можливостей та успіхів у власній діяльності; переживання дитиною разом з дорослим тимчасових невдач та спільний пошук шляхів їх подолання;
- баланс між видами діяльності, ініційованими дітьми та ініційованими дорослим з тенденцією зменшення ініціативи останнього;
- використання стимулюючого характеру оцінки досягнутих дитиною результатів; забезпечення дорослими максимального рівня мотивації дитячої діяльності у різних її проявах, зокрема, під час роботи над спільними задумами творчої діяльності;
- створення дорослими атмосфери довірчої партнерської взаємодії з вихованцем, яка ґрунтується на емоційно теплом ставленні до нього дорослих, їх щирій зацікавленості його проблемами;
- забезпечення гармонізації структури ціннісних орієнтацій дітей (повноти змістовного наповнення її когнітивного, емоційного і діяльнісного компонентів);

– розвиток у дошкільників вміння самостійно ставити цілі, пов’язані із їх цінностями; досягати поставленої мети в різних видах дитячої діяльності, дотримуючись власних цінностей; мобілізувати вольове зусилля для подолання труднощів, що виникають через необхідність діяти у відповідності зі своїми цінностями.

Підтверджено ефективність практики залучення дітей до спільних форм взаємодії з дорослими в різних видах діяльності (ігрової, комунікативно-мовленнєвої, образотворчої), в яких посилено акцент на стимулювання та розвиток внутрішньої рушійної сили дитини, зокрема на розвиток системи ціннісних орієнтацій. Ефективність розвивальної роботи з використанням методів діалогу, бесіди, аналізу проблемних ситуацій, створення малюнків, проведенням розвивальних ігор, свят, втіленням народних традицій, реалізації спільних творчих задумів підтверджено зміною функціонування структурно-динамічної будови ціннісних орієнтацій дітей, а саме наповненням змістом соціально значимого ідеалу, поступовим формуванням уявлень про його образ, який дитина перевіряє у процесі спільної з однолітками та дорослими діяльності. Актуалізовано різні форми роботи науковців-психологів з фахівцями дошкільних навчальних закладів, з батьками вихованців з метою посилення взаємодії родинного і суспільного виховання, пошуку засобів ефективного розвитку відповідальності дорослих за якісний гармонійний психічний, фізичний та духовний розвиток дитини.

Ціннісний портрет педагога на основі виокремлення властивостей особистості, які центрують всю структуру цінностей та прогнозують можливості педагога бути фасилітатором, здійснювати підтримку, сприяння і просування розвитку дитини вперед пояснює специфіку роботи педагога з вихованцями дошкільного віку. Психолого-педагогічний супровід в рішенні проблеми ціннісних орієнтацій дає можливість визначити напрямки оптимізації взаємодії педагога з дітьми дошкільних груп з метою оздоровлення розвивальної ситуації для прищеплення дитині соціально значимих ціннісних орієнтацій, більш цілеспрямовано розробити рекомендації для корекції психологічної культури педагога, охарактеризувати науково-методичні основи освітньої діяльності педагогів у сфері соціалізації дитини.